

ДЕРЖАВНИЙ ФЛОТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК У ВІДНОСИНАХ З АНТАНТОЮ

Мирослав МАМЧАК,
капітан 1 рангу у відставці, м. Севастополь

***Мамчак Мирослав.** Державний флот Української Держави як політичний чинник у відносинах з Антантою.*

У статті висвітлюються маловідомі історичні аспекти, пов'язані з передачею Державного військового флоту урядом Української Держави командуванню морських сил Антанти в Середземноморському регіоні.

***Ключові слова:** флот Української Держави, акт-меморандум, Антанта, українське посольство у Стамбулі.*

***Мамчак Мирослав.** Державний флот Украинской Державы как политический фактор в отношениях с Антантой.*

В статье освещены малоизвестные исторические аспекты, связанные с передачей государственного военного флота правительством Украинской Державы командованию морских сил Антанти в Средиземном регионе.

***Ключевые слова:** флот Украинской Державы, акт-меморандум, Антанта, украинское посольство в Стамбуле.*

Mamchak Myrosław. *State Fleet Ukrainian State as a political factor in relations with the Entente.*
The article highlights the little-known historical aspects associated with the transfer of the State Government navy Ukrainian State Command Allied naval forces in the Mediterranean.

Keywords: *navy Ukrainian State Act, the memorandum Entente, Ukrainian embassy in Istanbul.*

11 листопада 1918 року німецьке командування оголосило наказ про завершення свого перебування в Україні і проінформувало українську сторону про повернення інтернованого ними Чорноморського флоту Українській Державі [1, с. 162]. Німці, програвши війну, спішили на Батьківщину, і вже якихось додаткових умов українцям стосовно флоту не виставляли та власної вигоди тут вже мати не могли. 12 листопада 1918 року контр-адмірал В'ячеслав Ключковський обійняв командування над Українським державним флотом, який складали: дредноут «Воля», дві бригади лінкорів (7 колишніх броненосців), дві бригади крейсерів, мінну бригаду і бригаду підводних човнів, дві бригади тральщиків, Дунайська, Дніпровська, Пінська, Азовська і Транспортна флотилії та більше сотні допоміжних суден і транспортів у всіх портах України і Криму, на Дунаї і Дніпрі [2, с. 155]. Кораблі і судна були здебільшого у бойовій готовності, в основному укомплектовані лояльно налаштованим до Української Держави особовим складом. Український державний флот представляв собою реальну і найпотужнішу силу серед флотів Чорного моря! Та втрачений він був країною і народом у власних портах без бою. В наступних подіях агресії російських як більшовиків, так і білогвардійських добровольців разом з десантом Антанти проти України, його потужні лінкори, крейсери і броненосці не виступили на захист незалежності своєї Батьківщини. Які причини призвели до того, що дворічна боротьба за флот, що увінчалася перемогою, таки завершилася втратою головних сил флоту і контролю України над своїм власним чорноморським узбережжям?

У сучасній українській і російській літературі на флотську тематику є багато опо-

відань на цю тему. Суть їх зводиться до одного: інтервенція військово-морських сил Антанти, захоплення ними разом з Білою російською гвардією українських портів і кораблів привело до втрати місць базування національного флоту і доступу України до власних портів, унеможливило їй отримання міжнародної допомоги – все це сприяло подальшому захопленню обезкровленої України більшовиками. Це найбільш розповсюджені причини, причім однаково як більшовиками, так і, з невеликими видозмінами, білогвардійцями. Цікавий збіг поглядів вчорашніх кровних ворогів, який і на сьогодні є офіційним в історії і російського Чорноморського флоту, і флоту України. Та чи дійсно ця позиція відповідає історичним фактам?

Опинившись в міжнародній ізоляції і не маючи підтримки серед населення України, розуміючи, що з відходом австро-німецьких військ Україна залишиться віч-на-віч з непокірним народом і більшовиками, Гетьман України Павло Скоропадський 14 листопада 1918 року грамотою проголосив федерацію України з небільшовицькою Росією [1, с. 163-164]. Цим актом відмови від незалежності він остаточно викликав проти себе і своєї внутрішньої політики широке народне повстання, тому для досягнення своїх цілей після відходу німців Гетьман став розраховувати на підтримку Антанти, особливо Франції, та білогвардійців, яким багато допоміг в їх озброєнні. Згодом, в еміграції, виправдовуючи свої дії, в інтерв'ю швейцарській газеті «Газет де Лозанн» Гетьман сказав [1, с. 164], що він старався створити українські збройні сили, і що це було головною причиною його візиту до Німеччини у вересні 1918 року, намагався поєднати визнання державами Європи не-

залежності України з отриманням нею технічної допомоги, але держави Антанти виставили йому тверду умову: Україна має бути у федерації з найбільшовицькою Росією. У цьому випадку Антанта вустами свого консула Енно обіцяла Гетьману військову підтримку та що «армії Антанти прибудуть... не як вороги чи гнобителі, але як друзі народу, що борюся на нашому боці впродовж двох років» [1, с. 165]. Між іншим, як згодом виявилось, Енно не мав жодних директив французького уряду на перемовини з Гетьманом України і діяв як зняряддя в руках білогвардійців, ставлячи уряди держав Антанти перед доконаними фактами [4, с. 70].

Військово-політична ситуація в Європі змінювалася швидко і не на користь України, окремі представники дипломатичного корпусу якої, до того ж, докладали зусиль у більшості лише до знищення її державності. Як приклад можна навести дії українського посольства у Туреччині, яке зіграло фатальну роль у знищенні Українського державного флоту. У жовтні 1918 року Гетьман Павло Скоропадський призначив повноважним послом Києва у Стамбулі колишнього губернського комісара Тимчасового уряду Росії в Київській губернії, великого київського землевласника і російського по-

міщика Михайла Суковкіна з цілком конкретним настановами. Цього посла його сучасники згадують як відвертого українофоба, який, будучи послом українського уряду, на подив іноземним дипломатів визнавав себе представником не уряду незалежної України, а частини Росії, показово ігнорував українську мову [3, с. 3].

30 жовтня 1918 року на борту англійського лінійного крейсера «Агамемнон» у порту Мудре на острові Лемнос в Середземному морі між Великою Британією і Туреччиною було підписано Мудроське перемир'я, за яким Туреччина виходила з I Світової війни. Підписаний договір передбачав відкриття Чорноморських проток для флотів Антанти з наданням союзникам права окупувати фортеці в Босфорі і Дарданеллах. Умови Мудроського перемир'я передбачали використання турецької території і протоки Босфор як платцдарму для боротьби з більшовицькою Росією.

Якби українська дипломатія на той час боролася за національні інтереси і домагалася гарантій незалежності Української Держави, то наявність потужного і боєготового національного флоту в портах України була б найкращим аргументом в переговорах з командуванням сил Антанти – вона не

Антанта в Одесі

змогла б захопити українські порти без вою і, відповідно, не могла б піти шляхом конфронтації та вимушена була б визнати Українську Державу союзником у боротьбі з більшовиками. Однак у Стамбулі українські дипломати пішли шляхом національної зради, просто віддали флот іноземцям «в оренду» в обмін на обіцянку, що «друзі народу» допоможуть їм перетворити незалежну Українську Державу на територію «демократичної Росії». При підході самої української сторони, коли незалежність її країни виступала їм завадою, Головному представнику Військово-морських сил Антанти на Сході французькому віце-адміралу Амету не стало проблемою 26 листопада підписати з українським послом Михайлом Суковкіним у Стамбулі спеціальну угоду – Акт-меморандум. Цією угодою спершу командування сил Антанти визнало Чорноморський флот за Українською Державою, а Українська Держава в особі посла М. Суковкіна взамін «в ім'я українського уряду» ... передавала Український державний флот, порти і суднобудівні заводи України у повне підпорядкування Антанті у її боротьбі з більшовиками за... «демократичну Росію» [5, с. 5]. По цьому Акт-меморандумі Україна відмовлялася від прав на свій флот і виступала вже не як незалежна держава – союзниця Антанти, а як частина «нової Росії». Врешті, якщо Україна в особі гетьманського уряду сама відмовлялася від власної незалежності, то й Антанта у боротьбі з більшовизмом робила ставку на Білий рух Росії і незалежність України не визнавала, сприймаючи його ворожим до «демократичного» білого руху, а Україну – виключно частиною Російської держави.

Флот Української Держави став розмінною монетою у міжнародних політичних маніпуляціях з Україною. Звичайно, без волі Гетьмана Павла Скоропадського і згоди адмірала Андрія Покровського, що став у той час Морським міністром, подібний Акт-меморандум підписаним бути не міг – цей дипломатичний крок остаточно висвітлив

їх державотворчі устремління. Отже, як би цього нам сьогодні не хотілося, але мусимо визнати, що у Стамбулі 26 листопада 1918 року була перекреслена важка і жертвна боротьба тисяч українців за відродження національного флоту. Там, у Стамбулі, Українська Держава юридично і без бою втратила свій флот, у боротьбі за який полягли кращі моряки України. Командувач флотом Антанти, у свою чергу, незабаром взятий в «оренду» Державний флот України офіційно передав у підпорядкування ставленнику Антанти у боротьбі з російськими більшовиками генералові Денікіну. Чорноморський флот знову став російським, лише не червоним, а білим. Після виконаної роботи з ліквідації флоту України посол М. Суковкін довів до уряду Туреччини і акредитованим у Стамбулі дипломатичним представництвом, що ...Україна більше не вважає себе самостійною державою, а є частиною Росії. На дипломатичних прийомах він першим голосно заспівав «Боже, царя храни», а на посольській яхті підняв Андріївський прапор [3, с. 37]. Ось така українська дипломатія!

Не патріотичнішим за українське посольство у Стамбулі виявився і штаб Українського флоту в Одесі. Прикладом, у якому напрямку скеровувалися його зусилля, може слугувати діяльність начальника штабу Району охорони Чорного моря контр-адмірала Ворожейкіна, який з Одеси не лише направляв контрабанду на Дон і Кубань, а й регулярно сповіщав в Єкатеринодар генерала Денікіна та адмірала Врангеля про стан справ на флоті України та посилав їм рекомендації по організації захоплення Севастополя і всього українського узбережжя [6].

Туреччина 15 листопада 1918 року перед Антантою капітулювала, і вже незабаром в Чорне море увійшла об'єднана ескадра Антанти: 10 лінкорів, 9 крейсерів, 12 міноносців, 1 протичовновий корабель із загоном десантних і допоміжних суден. Міждержавний Акт-меморандум засвідчував, що Український державний флот Української Держави

ви в портах Чорного моря вже не існує, не є українським, а є власністю Антанти, тому шлях на Одесу і Севастополь був відкритим.

Німецькому командуванню було все рівно яка буде подальша доля флоту на Чорнім морі. Володіючи інформацією про події у Стамбулі і не бажаючи остаточного захоплення ворожою Німеччиною Антантою флоту в українських портах, німецький військовий аташе віце-адмірал А. Гопман зажадав від командувача Державним флотом України контр-адмірала В. Клочковського підняти над кораблями переданого Україні флоту Військово-морські прапори Української Держави. Однак командувач морських сил Української Держави контр-адмірал Вячеслав Клочковський у руслі нової політики Гетьмана наказав підняти Андріївські прапори. Окремі спогади сучасників тих подій про незадоволення Гетьманом підняттям начебто проти його волі Андріївських прапорів на кораблях флоту не в'яжуться з його «федеративною грамотою» та діями українського посольства в Стамбулі, то ж Клочковський просто виконав наказ адмірала Покровського. Після «передачі флоту» в Одесі Антанті, український командувач відбув до Севастополя, де й сам перейшов до флоту Добрармії генерала Денікіна, отримавши посаду головного командира Севастопольського порту [7, с. 177]. А вже незабаром із Севастополя емігрував до рідної йому Польщі, отримавши там посаду заступника командувача польського флоту.

17 грудня 1918 року бойові французькі кораблі з 156-ю десантною французькою дивізією на борту увійшли до Одеси, за ними англійські і грецькі, які підняли на українських кораблях свої прапори. В українських портах національний флот перестав існувати остаточно.

Вже після «кредитування» Антанти українським флотом, Гетьман, треба думати, для успішного господарювання Антанти в Україні, підписав 13 грудня 1918 року останній закон доби Гетьманщини про ви-

ділення Радою міністрів 23945 тисяч карбованців з бюджету України на відновлення бойової і технічної готовності флоту, який... вже перестав бути українським [12]. Час показав, що цим рішенням було підтверджено, що гетьманський уряд протягом 1918 року будував не національний флот України, а в українських портах коштом українців відновлювався флот «демократичної Росії».

Сьогодні важко уявити, що після двох років напруженої боротьби відчували українські моряки, зражені своїми командирами. Вже здавалося всім, що питання флоту вирішене остаточно, відкривалися широкі перспективи його відродження – і раптом не поразка у бою, а зрада тих, кому вірили і за ким йшли в ім'я рідної і вільної України.

Вже після повалення Гетьмана Павла Скоропадського 14 грудня 1918 року військами Симона Петлюри, знаходячись в еміграції, колишній товариш і Морський міністр Микола Максимов відверто відкрив правду, для чого і як вони з Гетьманом будували Український флот: «Ніколи б цього (повалення Гетьмана Скоропадського – авт.) не було, коли б Скоропадський не поспішився. Занадто скоро він розкрив свої карти. Він повинен був би ще трохи «поводить українцев за нос». Ми всі приїхали на Україну тому, що це був єдиний закуток Росії, де ще заховався якийсь порядок. Звідсіля, з Києва, й повинно було початися відновлення єдиної Росії. Повторюю: коли б Скоропадський не поспішився, справи виглядали б зовсім інакше» [8, с. 24]. Отже, ключових міністрів Скоропадський підбирав з відвертих русофілів, таких, що нічого спільного з Україною не мали, якої не знали і не любили, у яких про долю України і українців не йшлося зовсім, а заходи Гетьмана і Морського міністра по будівництву флоту мали кінцевою метою відновлення імперського російського флоту в портах України коштом українського народу [13, с. 187-188].

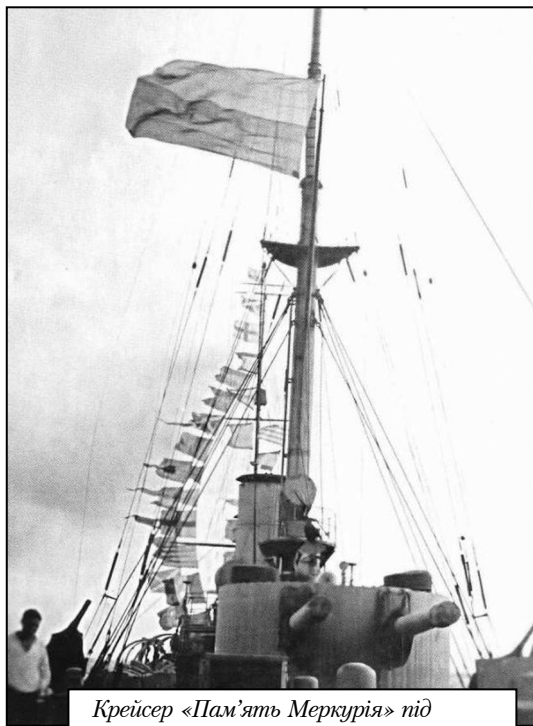
Які були будівничі, таким виявився і результат! Нинішні будівничі незалежної

України мали б добре пам'ятати цей історичний урок: ключі до чорноморського узбережжя України знаходяться у руках командувача Українським флотом!

Останній морський міністр Української Держави, колишній бойовий адмірал 1-ї Світової війни Андрій Покровський, замість організації рішучої боротьби за український флот і оборони Одеси, Миколаєва і Херсона та проявлення твердої волі перед Гетьманом і інтервентами, спершу спокійно спостерігав, як іноземний флот входить до Одеської гавані, а далі щось намагався вивістити у помічника французького консула Енно та генерала Боріуса. Однак інакше діяти після дипломатичного акту в Стамбулі він вже й не міг, спротив Антанті означав би для нього перехід в опозицію до Гетьмана, на сторону С. Петлюри, чого дозволити собі адмірал не міг, не таким було його «кредо».

Чи була у нього можливість організувати оборону Одеси з моря? Була. В Одесі існувала Мінна бригада, була велика кількість морських мін, якими можна було надійно закрити вхід як до Одеси, до Дніпро-Бугського лиману, так і до Севастополя. У такому випадку англійський адмірал де-Робек вже не зміг би погрожувати Україні головним калібром лінкора «Мальборо», а вимушений був би сісти за стіл переговорів з українським адміралом. Але для цього потрібна була політична мудрість, мужність і воля флотоводця, безмежна любов і відданість рідному народу, чого в адмірала у критичний час не виявилось. Це ще один урок для українських флотоводців.

Кінець воєнної кар'єри адмірала Покровського повторив кінець його міністерства: арештований Директорією за державну зраду і здачу флоту, він, під тиском Антанти, в квітні перед Пасхою 1919 року був звільнений з-під арешту на поруки, заміною на підписку про невиїзд. Однак з Миколаєва втік і заховався на пшеничних полях та у колодязях с. Царедарівка нинішнього Доманівського району Миколаївської області. Дочекавшись у колодязі приходу

Крейсер «Пам'ять Меркурія» під українським прапором (25.11.1917 р.)

денікінців, подався до білогвардійців, з допомогою яких таємно побував у Ростові і в Таганрозі. Там роздобув у білогвардійської влади закордонний паспорт і дозвіл на еміграцію. 24 грудня 1919 року з Одеси виїхав до Варни, попередньо, 16 жовтня, направивши туди ж і свою сім'ю. З Варни емігрував до Відня і звідти вже до Бельгії. Знаходячись в еміграції за кордоном так і не зміг знайти свого місця як серед української, так і серед російської еміграції, працював звичайним машиністом паровоза. З Бельгії у 1931 році емігрував до Єгипту, де в Каїрі знайшов свій останній притулок [9, с. 110].

Його попередник на посаді міністра і начальник Генерального морського штабу контр-адмірал М. Максимов в Одесі теж довго не затримався. Звільнений з української служби, перейшов до рідних його серцю білогвардійців, але про міністерство в Петрограді йому залишилося лише мріяти з французького Алжиру [10, с. 194].

Зайнявши українські порти, війська «друзів народу» приступили до приватизації флоту, позаймали порти і виставили свої караули. З приходом до Севастополя союзних військ Антанти, владу в місті обійняла міська Управа і міський Голова. На честь прибуття Союзних військ, 24 січня 1919 року в «Зимнем Общественном Собрании» на Приморському бульварі відбувся святковий концерт і офіційний прийом міським самоуправлінням Севастополя та новим урядом Криму командного складу Союзних військ [11, с. 9]. Для англійських, французьких і грецьких офіцерів співала популярна в той час актриса театру «Ренесанс» Валентина Павловська. Для розквартирування нових союзників при міській управі була створена «Особлива комісія по задоволенню потреб Союзних військ» [11, с. 10-11].

Директорія, прийшовши до влади, скасувала «федеративну грамоту» Павла Скоропадського і, відповідно, всі нормативно-правові акти, викликані нею. Згодом вона висунула Антанті наступні вимоги: «1. Признання Антантою самостійності України і допущення української делегації на мирову конференцію в Парижі. 2. Суверенність Директорії. 3. Забезпечення народного ладу і соціальних реформ на Україні. 4. Забезпечення українських колоній в Сибірі. 5. Повернення Україні Чорноморської флоти... 6. Признання автономності української армії з правом свого представника в зверхній команді» [4, с. 93].

На сьогодні сам Акт-меморандум, внаслідок якого Українська Держава позбавила себе захисту з чорноморського узбережжя, поки що не віднайдений. Однак про його існування та про виконання його умов писала європейська преса. 8 жовтня 1919 р. газета «*The Ogden standard*» поширила (переклад автора) «протест українського посольства у Стамбулі і лідера України С. Петлюри французькому командуванню сил Антанти в Чорному морі стосовно передачі кораблів флоту УНР Збройним Силам Півдня Росії і підняттям на них

російських прапорів. У відповідь Французьке високе командування повідомляє, що ця акція узгоджена з національним комітетом Сполучених Штатів. Французька відповідь: флот під командуванням віце-адмірала Амета включає в себе ряд українських суден, які були передані в оренду французьким військово-морським силам угодою між віце-адміралом Аметом і українським міністром М. Суковкіним від 26 листопада 1918 року. До недавнього часу кораблі тримали синьо-золоті емблеми Української республіки, але на верхівках своїх щогл деякі з них несли і білі, і червоні прапори.

Після підписання умов угоди, укладеної в ім'я французького та українського урядів, вказані назви суден віддані в оренду Франції. Українська місія у Протесті вимагає, щоб: 1. Українські кораблі, тимчасово надані в розпорядження Французького високого командування, залишалися під французьким прапором, і повернутися уряду України мають під Українським прапором. 2. Українські судна будуть використовуватися для перевезення українських військ і військових матеріалів. Висновок по Протесту: ці міркування і це прохання продиктовані необхідністю отримання Республікою Україна ефективної допомоги проти російсько-більшовицького флоту. Однак, флот є об'єктом кредиту українських кораблів французьким високим військово-морським командуванням» [5, с. 5].

Підсумовуючи сказане, слід визнати, що твердження багатьох істориків як в Україні, так і в діаспорі, про захоплення англо-французькими інтервентами портів і кораблів флоту Української Держави як воєнної здобичі історично не підтверджуються документами. Юридично Українська Держава в особі українського посольства в Стамбулі від імені гетьманського уряду сама добровільно відмовилася від власного флоту і передала його в «оренду», кредитувала його Антанті на базі міжнародного юридично-правового документу. Антанта, а за нею і збройні сили Півдня Росії Денікіна і Вран-

геля, прийшли в українські порти вже на «законних» юридичних підставах і підняли свої прапори на «юридично» своєму флоті.

Таким чином, військово-морське будівництво в Українській Державі завершилося великою зрадою українських моряків і українського народу, Державний флот замість оборони країни з морських напрямлень був використаний... в політичних комбіна-

ціях, які не мали нічого спільного із захистом незалежності українського народу.

Щось подібне відбувалося з Чорноморським флотом після проголошення незалежності України в 1991 році. Ігнорування історичним досвідом, нехтування значенням флоту в системі оборони держави знову перетворили флот з військового на політичний чинник.

ДЖЕРЕЛА

1. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ, 1994.
2. Трембіцький В. Чорноморська проблема України. Альманах Українського Національного Союзу на 1998 р. – Річник 88. – Порсіптоні-Нью-Йорк.
3. Швидкий В. Посольство О. Лотоцького та його заходи по відновленню української церкви (Константинополь, 1918–1920 рр.)
4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Київ : Темпора. 2003.
5. «The Ogden standard», 9.10.1919 року.
6. Державний архів Севастополя. Колекція мікрофільмів 10. – Оп. 1. – Мікрофільм, 1999.
7. Чорноморський флот Росии. Под ред. Комоедова В. П. «Таврида». – Симферополь, 2001.
8. Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки. Новий шлях. – Саскатун-Саск, 1939.
9. Морской журнал. – № 90 (6). – Июль 1935.
10. РГАВМФ. – Ф-р 72. – оп.1. – Спр. 67. – Стор. 194; Спр. 126. – С. 40.
11. Державний архів Севастополя. – Ф-р 25. – Оп. 2. – Спр. 1.
12. Шрамченко Святослав. Українська военно-морська політика на Кримі. – Літопис «Червона калина». – Львів, 1932.
13. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936.